

بررسی مطلوبیت فضاهای گذران اوقات فراغت شهروندان ایلام (مطالعه موردی: فضاهای سبز شهری)*

طیبه اکبری^۱
جعفر حسینزاده^۲
اردشیر شیری^۳

چکیده

بررسی فضاهای سبز شهری به عنوان بخشی از فضاهای گذران اوقات فراغت و بخش جاندار ساخت کالبدی شهرها که در حفظ و تعادل محیط زیست شهری، تعدیل آلودگی هوا، تفریح، پرورش روحی و جسمی و آسایش روانی شهروندان، نقش عمده‌ای ایفا می‌کنند، اهمیت زیادی دارد. هدف از انجام این پژوهش، بررسی مطلوبیت فضاهای گذران اوقات فراغت شهروندان شهر ایلام؛ یعنی فضاهای سبز و پارک‌ها می‌باشد. روش انجام این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است و جامعه آماری آن را کارشناسان گردشگری و مدیریت شهری تشکیل می‌دهند که با استفاده از روش نمونه‌گیری کوکران، ۲۳۴ نفر از آنها به عنوان حجم نمونه، انتخاب شد. جمع‌آوری اطلاعات نیز به شیوه میدانی انجام گرفت. نتایج حاصل از آزمون T یک طرفه نشان داد که فضاهای سبز و پارک‌های شهر ایلام به لحاظ داشتن امکانات و ویژگی‌های استاندارد در وضعیت نامناسبی قرار دارند. سرانه فضای سبز شهر نیز به نسبت استاندارد ملی و جهانی در سطح بسیار پایین تری است؛ بنابراین پارک‌ها و فضاهای سبز شهر از کیفیت مناسبی برای گذران اوقات فراغت برخوردار نیستند.

واژگان کلیدی: فضای سبز، پارک‌های شهری، اوقات فراغت، شهر ایلام.

* این مقاله بر گرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده مسئول با عنوان «بررسی نقش فضای سبز و پارک‌های شهر ایلام در کاهش اثرات سوء طبیعت‌گردی» با راهنمایی دکتر جعفر حسینزاده و مشاوره دکتر اردشیر شیری است.

tayebehakbari34@yahoo.com
j.hoseinzadeh@gmail.com
shiri_ardeshir@yahoo.com

۱. کارشناس ارشد مدیریت جهانگردی، مؤسسه غیرانتفاعی باختر ایلام و نویسنده مسئول
۲. دانشیار پژوهش، مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی ایلام
۳. استادیار دانشگاه عضو هیئت علمی دانشگاه ایلام

مقدمه

«انسان امروزی به دلیل توسعه شهری و رویارویی با الگوی زندگی جدید، ارتباط گذشته خود را با طبیعت از دست داده است؛ این فقدان ارتباط در زندگی روزمره و فشارهای محیط مصنوع، زمینه‌ساز مشکلات روحی و جسمی برای وی شده است» (اخوت و تقوایی، ۱۳۸۷: ۳۰). «پارک‌ها و فضاهای سبز شهری، به عنوان بخش جاندار ساخت کالبدی شهرها، فضاهای باز شهری‌ای هستند که نه تنها به دلیل نقش مهمی که در حفظ و تعادل محیط زیست شهری و تعدیل آلودگی هوادارند؛ بلکه به دلیل اهمیت تفریحی و نقش آنها در پرورش روحی و جسمی و آسایش روانی شهروندان، همواره مورد توجه بوده‌اند. علاقه‌مندی مردم به این مکان‌ها با توجه به نیازهای انسانی خود، باعث استمرار سرزندگی در این فضاها و حیات اجتماعی شهر می‌شود» (دانش پایه، ۱۳۸۹: ۱۴). «رشد شهرنشینی و افزایش جمعیت در سال‌های اخیر باعث شده است که شهرها با کمبود فضا مواجه شوند؛ در نتیجه آپارتمان‌نشینی، رشد فزاینده‌ای داشته باشد؛ از طرف دیگر، در نتیجه کمبود فضا، فضای سبز نیز در شهرها کاهش پیدا کرده است» (حمید و بابامیری، ۱۳۹۱: ۲). «ساکنان شهرها به منظور رفع نیازهای فطری زیست‌محیطی خود، نیازمند فضاهای سبز و اکولوژیکی هستند. فضای سبز به عنوان بخشی از سیمای شهر و یکی از پدیده‌های واقعی، از نخستین مسائلی است که دارای ابعاد زیست‌محیطی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می‌باشد و انسان، همواره با آن در ارتباط تنگاتنگ است. کیفیت و کمیت فضای سبز در منظر شهری و توسعه روزافزون آن از امور مهم شهر است و مشارکت شهروندان در این فرایند از عوامل مهم و تعیین‌کننده به شمار می‌رود» (حبیبی و دیگران، ۱۳۹۰: ۳).

با توجه به آنچه بیان شد می‌توان گفت که ایجاد فضاهای سبز، ضرورت دارد و از اهمیت زیادی برخوردار است و همواره باید مورد توجه برنامه‌ریزان شهری قرار گیرد. متأسفانه اکثر شهرهای کشور با کمبود فضای سبز مواجه هستند و فضاهای سبز موجود نیز با توجه به نوع آب و هوا و جمعیت ساکن در آنها به نسبت استاندارد جهانی در سطح پایینی قرار دارد. شهر ایلام نیز همانند آن شهرها در سالهای اخیر با مشکل افزایش جمعیت و رشد شهرنشینی و به تبع آن، رشد فزاینده‌ای آپارتمان‌نشینی، مواجه شده و در نتیجه کمبود فضا، فضای سبز در آن کاهش پیدا کرده است؛ البته به دلیل داشتن طبیعتی خدادادی، کمتر به فضای سبز و فضاهای گذران اوقات فراغت در آن توجه شده است. بدیهی است که ساکنان شهر به منظور رفع نیازهای تفریحی خود به حومه شهر و دامن طبیعت پناه می‌برند؛ با این حال، با توجه به حساسیت و شکنندگی منابع طبیعی و فشارهای تخریبی طبیعی و انسانی بر آنها، خطر از بین رفتن این منابع در شرایطی که فضای سبز شهری مناسبی تدارک دیده نشود، وجود خواهد داشت و موجب نگرانی برای اوقات فراغت مردم خواهد بود؛ لذا با توجه به ضرورت ایجاد فضاهای سبز و اهمیت آن در بالابردن سطح کیفیت زندگی شهروندان، در این مقاله سعی شده است تا وضعیت فضاهای سبز و پارک‌های موجود در شهر ایلام و سطح کیفی آنها به عنوان عمده‌ترین

فضاهای گذران اوقات فراغت در این شهر مورد ارزیابی قرار گیرد؛ همچنین، سعی بر آن بوده است تا به این سوالات پاسخ داده شود: ۱. پارک‌ها و فضاهای سبز شهری از نظر کیفیت در چه وضعیتی قرار دارند؟ ۲. سرانه فضای سبز موجود در شهر ایلام نسبت به سرانه فضای سبز کشور در چه سطحی است؟ ۳. فضاهای سبز و پارک‌های موجود در شهر ایلام از نظر امکانات و تجهیزات رفاهی، استراحتگاه، شهربازی و... در چه وضعیتی قرار دارند؟

فرضیه‌های تحقیق

فرضیه‌هایی که مطرح می‌شود به شرح زیر است:

۱. فضاهای سبز شهر ایلام از نظر کیفیت در سطح بسیار پایینی قرار دارند.
۲. فضاهای سبز و پارک‌های موجود در شهر ایلام از نظر امکانات و تجهیزات رفاهی، استراحتگاه، شهربازی و... در سطح پایینی از استاندارد قرار دارند.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی، به لحاظ تجزیه و تحلیل عددی داده‌ها به منظور توضیح تحقیقات در پدیده‌های اجتماعی، کمی و از نظر روش و گردآوری داده‌ها، توصیفی (غیر آزمایشی) است. جامعه آماری این تحقیق را مدیران و کارشناسان سازمان‌هایی چون: شهرداری، سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر، اداره کل راه و شهرسازی، اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان، مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی و NGOها که در مدیریت و توسعه فضاهای سبز و پارک‌های شهری نقش مؤثری دارند، تشکیل می‌دهند که تعداد آنها در حدود ۶۰۰ نفر برآورد گردید. حجم نمونه نیز با استفاده از فرمول کوکران و به صورت زیر محاسبه شد:

$$n = \frac{Nz^2pq}{(N-1)d^2 + z^2pq} = \frac{600 \times 1/96^2 \times 0/5 \times 0/5}{599 \times 0/05^2 + 1/96^2 \times 0/5 \times 0/5} = 234$$

نمونه‌ها به صورت تصادفی، طبقه‌بندی و به نسبت جامعه آماری در هر سازمان، انتخاب شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها نیز پرسش‌نامه‌ای طراحی و توزیع گردید که در آن، ضمن مشخص کردن جنسیت، سن، میزان سواد و عنوان شغلی، سؤالات باز و بسته هم پرسیده شد. تعداد ۳۰ نسخه از پرسش‌نامه، برای سنجش اعتبار آن، توسط کارشناسان پارک‌ها و فضای سبز شهر ایلام، تکمیل و آماره ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید. ضریب آلفای کرونباخ برای بخش‌های مختلف پرسش‌نامه به شرح جدول شماره (۱) می‌باشد.

جدول شماره (۱). نتایج محاسبه ضریب آلفای کرونباخ برای سنجش اعتبار

بخش‌های مختلف پرسش‌نامه

مؤلفه	تعداد آیتم	مقدار آلفا
فضای سبز	۱۲	٪۷۷
پارک‌های شهری	۱۴	٪۸۱
کل پرسش‌نامه	۲۶	٪۸۴

برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از طریق پرسش‌نامه، از آزمون T یک‌طرفه و نرم‌افزار SPSS استفاده شده است.

مبانی نظری

«در گذشته تصویر محدودی از فضاهای باز و سبز وجود داشت؛ به طوری که این فضاها محدود به باریکه‌ای از آب، فواره، چند بوته گل و باغچه می‌شد. نداشتن چارچوب و رویکردی جامع در این خصوص، باعث می‌شد که موضوع فضاهای باز و سبز شهری و تأثیرات آنها بر سازوکار آدمی به ندرت مورد توجه قرار بگیرد» (صالحی فرد و علی‌زاده، ۱۳۸۷: ۲۰). خلق گردشگاه‌های عمومی که جزئی از پروژه‌های شهرسازی قرن هجدهم فرانسه و با انگیزه سیاسی بود، گشودن پراتر^۱ در وین به عنوان «باغ تفریحی برای همه مردم» در سال ۱۷۶۶ و ساخت پارک‌های عمومی انگلیس در اوایل قرن نوزدهم (منشی‌زاده، ۱۳۸۹: ۶۳) از موارد توجه به فضای سبز بود؛ همچنین در طول قرن ۱۹ با توسعه روزافزون و شکل‌گیری کلان‌شهرها، در زمینه برنامه‌ریزی فضای باز عمومی و ایده بازگشت به طبیعت، به منظور مقابله با سیمای نامطلوب شهرها و رفع نیازهای اجتماعی و زیباشناسانه منظر شهری، لکه‌هایی از طبیعت به نام پارک، جایگزین باغ‌های خصوصی شد (مفیدی شمیرانی، ۱۳۸۹: ۶۰).

در اواخر قرن ۱۹، شهرسازان، طرح‌های مختلفی را برای شهرهای بزرگ پیشنهاد دادند که از آن جمله هاسمان فرانسوی (۱۸۹۱-۱۸۰۹) بود. او برای دگرگونی نقشه پاریس که اولین شهر بزرگ دنیای صنعت بود، طرحی ارائه داد و اقدامات خود را در جهت تغییر نقشه پاریس بر اساس بهتر شدن وضع بهداشت شهر از طریق از بین بردن کوچه پس کوچه‌های آلوده شهر، حمل و نقل سریع مردم به راه آهن و مراکز تجاری و تفریحی و عریض نمودن خیابان‌ها و بلوارها قرار داد. این طرح‌ها در اروپا مورد تقلید قرار گرفت و یک نوع زشتی و تقلید همه‌جانبه از کارهای هاسمان به زودی دیده شد. در سال ۱۸۸۹، کامیلوزیته، شهرساز اتریشی، در کتاب خود به نام «شهرسازی»، چاره کار را بازگشت به شیوه‌های هنری قرون وسطی دانست. به نظر وی نحوه‌ای که در شهر قرون وسطایی، خیابان را

به میدان می پیوست، رابطه‌ای بین بازار، کلیسا یا بناهای دیگر به وجود می‌آورد که همه از توازن طبیعی برخوردار بود. این توازن از سیمای شهر آشکار بود. برای کامیولزیته، قوانین شهرسازی در یک جمله خلاصه می‌شد و آن این بود که «شهر باید حافظ منافع و ضامن خوشبختی ساکنان خود باشد» (شکویی و موسی کاظمی، ۱۳۸۹: ۳۵).

المستد، پدر معماری منظر در طراحی پارک‌های شهری، در حدود ۱۴۰ سال پیش تأکید کرد که بشر نیاز روحی دارد که ارتباط نزدیکی با طبیعت، آن هم طبیعت روستایی داشته باشد. پژوهش‌های مختلف در مورد این نظریه ثابت می‌کند که اگر مردم در محیط زندگیشان، بخش اعظمی از زمان را در ارتباط با منظر نرم با کیفیت روستایی باشند، در طول چند نسل، منافی در رفتار اجتماعی آنها پدیدار می‌شود. محیط با کیفیت طبیعی برای روح بشر، بهترین مسکن است که جایگزینی برای آن یافت نمی‌شود (علیزاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۲).

«اگر نگاهی گذرا به رنگ سبز در فرهنگ عامه و ادبیات این مرز و بوم داشته باشیم، اشتیاق همیشگی مردم به سبزی و خرمی را در می‌یابیم. حضور ایرانیان در طبیعت و بودن در کنار آب و درخت از قدیم‌الایام، نشان از علاقه ایشان به فضای سبز دارد» (حبیبی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱).

فراغت

«فراغت در معنای عام خود، آن بخش از فعالیت‌های انسانی را در بر می‌گیرد که به طور دلخواه و آزادانه و فارغ از اجبار، در جهت تحقق خواست‌ها و آرمان‌های فردی و اجتماعی انجام می‌شود و هدف نهایی آن، وصول به معنای حیات، احساس سعادت و بروز خلاقیت است. در این معنا، فراغت دیگر یک فعالیت جنبی و پشتوانه‌ای برای تداوم «کار» نیست؛ بلکه نوعی فلسفه زندگی و جستجوی خودشکوفایی محسوب می‌شود که کار در خدمت آن قرار می‌گیرد. بر پایه چنین نگرشی است که برتراند راسل^۱، فیلسوف شهیر قرن بیستم می‌گوید: «آخرین دستاورد تمدن، توانایی انسان در پر کردن هوشمندانه اوقات فراغت است» و بی دلیل نیست که در ادبیات جامعه‌شناسی معاصر، از الگوی جامعه مطلوب، به عنوان جامعه فراغتی و تمدن فراغتی یاد می‌شود و باز بر همین اساس است که در اسناد سازمان‌های جهانی مربوط به توسعه اجتماعی و توسعه گردشگری، موضوع گذران فراغت به عنوان یک نیاز اساسی عمومی، یک حق همگانی و یکی از معیارهای توسعه پایدار و رفاه اجتماعی، قلمداد شده و از تمام نهادهای ملی و بین‌المللی خواسته شده است که در جهت تحقق آن گام بردارند» (مهندسان مشاور فرهاد، ۱۳۸۳: ۴).

1. Bertrand Arthur William Russell

فضای سبز و پارک شهری

«فضاهای سبز عمومی، فضاهایی هستند که بازدهی اجتماعی دارند و عموم مردم از آنها برای اموری چون: گذران اوقات فراغت، تفریح و مصاحبت با دوستان، گردهمایی‌های اجتماعی و فرهنگی و نظایر اینها استفاده می‌کنند. فضاهای یاد شده در اصل برای این منظور، طراحی یا تجهیز شده‌اند» (قربانی و تیموری، ۱۳۸۹: ۴۹)؛ به طور کلی، «حداقل سرانه‌های فضای سبز برای هر نفر، حدود ۳ متر مربع است که با توجه به مساعدت‌های طبیعی، می‌تواند تا ۵ متر مربع نیز افزایش پیدا کند» (شبعه، ۱۳۹۱: ۱۶۷).

پیشینه تحقیق

در زمینه فضاهای سبز و پارک‌های شهری، تحقیقاتی صورت گرفته است که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود:

قربانی و تیموری (۱۳۸۹) در تحلیل نقش پارک‌های شهری در ارتقای کیفیت زندگی شهروندان از طریق بررسی عوامل جاذبه پارک‌ها، در پوشش دادن عوامل دافعه‌ای محل سکونت آنان، با استفاده از الگوی «Seeking-Escaping»^۱ به این نتیجه رسیدند که شهروندان تبریزی، بیشتر به منظور دسترسی به هوای سالم، تفریح خانوادگی، کسب نشاط و دوری از آلودگی‌ها و تنگی محیط مسکونی، پیاده‌روی، رفع خستگی و گریز از یکنواختی زندگی به پارک‌های شهری روی می‌آورند. حبیبی و دیگران (۱۳۹۰) نیز در مقاله‌ای با عنوان «توسعه فضای سبز شهری، رهیافتی در پایداری زیست‌محیطی شهرها»، به بررسی راهکارها و الگوهای توسعه فضای شهری و تأثیر آن در پایداری زیست‌محیطی شهرها پرداختند. نتیجه پژوهش آنان، گویای این است که جهت نیل به پایداری شهری می‌بایست جنبه‌های ساختاری و عملکردی فضاهای سبز، مورد توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری قرار گیرد. کمیسیون و برنامه‌ریزی پارک سرمایه ملی مریلند (M-NCPPC) در سال ۲۰۱۲ طرحی را با عنوان برنامه پارک تفریحی و فضای باز (PROS) ارائه و در آن اشاره کردند که پارک و فضاهای باز برای بالا بردن سطح کیفی زندگی ساکنان شهرستان مونته‌گمری ضروری است. بزرگترین چالش برای برنامه‌ریزی پارک، تفریح و سرگرمی، برقرار کردن تعادل بین امکانات و شیوه زندگی جمعیت فعال رو به رشد است. هدف از این طرح، برآورد نیازهای آیندگان برای داشتن پارک‌ها، نظارت بر سلامتی و منابع طبیعی، تاریخی و کشاورزی؛ همچنین توسعه استراتژی‌های ارائه خدمات خاص به نیازهای آیندگان در سال ۲۰۲۲ و فراتر از آن می‌باشد. رهبر عطاران (۱۳۹۲) با روش تحقیق اسنادی، تحلیلی و پیمایشی، به ارزیابی کیفی نقش پارک‌ها و فضاهای سبز شهری در راستای بهینه‌سازی قابلیت‌های استفاده شهروندان از آن در شهر تبریز پرداخته و به این نتیجه رسیده است که پارک‌ها و فضاهای

سبز شهری از مهمترین عوامل مؤثر در شکل دهی به پایداری اجتماعی و همبستگی های شهری به شمار می آیند و عواملی نظیر: امنیت و متناسب نبودن امکانات مورد نیاز برای گروه های مختلف سنی و جنسی در این مکان ها باعث کاهش تمایل شهروندان برای استفاده از این عرصه ها می شوند. راستید و دیگران (۱۳۹۲) با روش تحقیقی که بر چارچوب کیفی و کمی استوار بود، «عوامل مؤثر بر ویژگی های عناصر فضای عمومی در بالا بردن کیفیت پارک همسایگی» را مورد بررسی قرار دادند. این عوامل، عوامل مؤثر فیزیکی و اجتماعی در فضاهای عمومی هستند که عامل جذب و جلب رضایت مردم در این فضاها به شمار می آیند. آنها پارک همسایگی در کشور مالزی را به عنوان منطقه مورد مطالعه انتخاب کردند و به این نتیجه رسیدند که ارتباط مثبتی بین میزان رضایت استفاده کننده از پارک با ویژگی های پارک و فعالیت های افراد وجود دارد. متغیرهایی چون: عناصر زیبایی، میزان تعامل اجتماعی، حس امنیت و آسایش از جنبه های بصری فضاهای عمومی و متغیرهای دسترسی، سرگرمی و امکانات ورزشی، نور مناسب محیط و مبلمان پارک و کیفیت آنها از جنبه های فیزیکی این فضاها محسوب می شوند.

بر اساس آنچه بیان شد و با توجه به پژوهش های سایر پژوهشگران، می توان گفت که فضای سبز شهری از مهمترین فضاهای شهری است که در کیفیت زندگی شهروندان، تأثیر بسزایی دارد. مطلوب بودن این گونه فضاها می تواند به بالا بردن سطح کیفی زندگی ساکنان یک شهر و احساس رضایت مندی و هویت شهری یک شهروند کمک کند؛ بنابراین پژوهش حاضر، ضمن تأکید بر نتایج پژوهش های دیگران بر آن است تا کیفیت فضاهای سبز شهر ایلام و مشکلات و مسائل مربوط به آن را از نظر مدیران و کارشناسان مدیریت شهری مورد بررسی قرار دهد.

تجهیزات فضاهای سبز و باز شهری

«تجهیزات شهری به مجموعه ای از وسایل متحرک یا نیمه متحرک و کاربردی یا تزیینی اطلاق می شود که با اجازه یا اطلاع مقامات دولتی به طور دائم یا فصلی در فضای عمومی شهر در اختیار ساکنان آن قرار می گیرد. این تجهیزات، جزء جدا نشدنی محیط زیست یک شهر است و هویت و شناخت کامل آن را امکان پذیر می سازد. افزون بر این، تجهیزات شهری، وظایف دیگری نیز دارند که عبارتند از:

- تعیین جهت و ارائه اطلاعات به شهروندان (تابلوهای راهنما، پلاک، نام معابر، اطلاعات، مساحت، تابلوی تبلیغات)؛

- ارائه مقررات (تابلوهای توقف، ممنوعیت توقف، مقررات الزامی)؛

- مراقبت از تجهیزات مخصوص به خدمات اهداری؛

- حفاظت (ترده، حصار)؛

-بازی کودکان، روشنایی، وسایل فرهنگی (مانند مجسمه).

تصویری که نحوه استقرار تجهیزات به دست می دهد، باید چیزی غیر از انبوه اشیا و وسایل درهم و برهم باشد» (سعیدنیا، ۱۳۸۸، ج ۹: ۸۵). فهرست برخی از نیازهای عمده یک پارک شهری در جدول شماره (۲) ارائه شده است.

جدول شماره (۲). فهرست نیازهای یک پارک شهری بزرگ

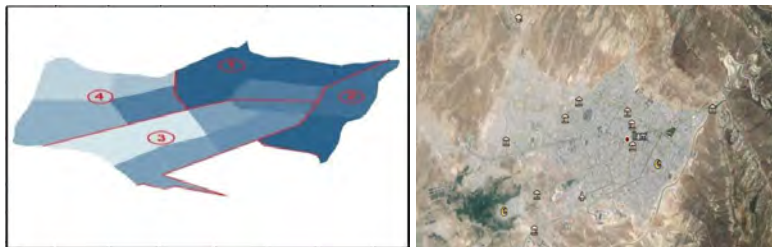
نیازها	ملاحظات
مبلمان پارک	نیمکت، زباله دان، تابلوهای راهنمایی، تابلوهای اعلانات، پایه های مخصوص روشنایی، دروازه های ورودی - خروجی، حصار، مکان پیک نیک، فضاهای خصوصی و خلوت، سایبان و ..
اینبه پارک	کتابخانه، نمایشگاه، گالری، آمفی تئاتر، آب نما، کیوسک های فروش مجلات و ..
تأسیسات رفاهی	توالت، دستشویی، کافه تریا و رستوران، خدمات درمانی و کمک های اولیه، آبخوری
تجهیزات	موتورخانه آب و برق، انبار نگهداری وسایل، گلخانه، نهالستان، محل تهیه کود و کمپوست، استراحتگاه مستخدمان پارک
وسایل بازی	این نوع وسایل، تنوع زیادی دارند و متناسب با گروه های سنی (کودکان و نوجوانان) تغییر می کنند؛ به عبارت دیگر، با توجه به فرهنگ و سن هر جامعه این نوع وسایل متفاوتند.
زمین بازی	زمین بازی والیبال، بسکتبال، تنیس، بدمیتون، تنیس روی میز و ..
نشانه های تجسمی	مجسمه های (تندیس) اساطیر، مشاهیر، بزرگان و شخصیت های مورد علاقه جوامع،
(زیباشناختی)	کتیبه ها، نقش های برجسته، یادبود احداث پارک، سردرهای ویژه و ..

مأخذ: (مجنونیان، ۱۳۷۴: ۳۱)

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر ایلام از نظر موقعیت جغرافیایی در ۴۶ درجه و ۲۸ دقیقه طول شرقی و ۳۳ درجه و ۳۸ دقیقه عرض شمالی و از نظر موقعیت محلی در جنوب غربی ایران قرار دارد. ارتفاع آن از سطح دریا ۱۳۶۳ متر است. این شهر در دره ای کوهستانی به مساحت تقریبی ۲۵ کیلومتر مربع در سلسله جبال زاگرس واقع شده است (شکل شماره ۱). «در دامنه کوه های اطراف شهر، جنگل هایی وجود دارد که موجب زیبایی منطقه شهری و ایجاد آب و هوای معتدل کوهستانی در شهر ایلام می شود» (مهندسین مشاور بعد تکنیک، ۱۳۹۲: ۷). این شهر بر اساس آخرین سرشماری نفوس و مسکن مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۰، دارای ۱۷۲ هزار و ۲۱۳ نفر جمعیت است (سالنامه آماری استان ایلام، ۱۳۹۰: ۶).

شکل شماره (۱). موقعیت شهر ایلام و مناطق و نواحی آن، ۱۳۹۲

منبع: (جعفری، ۱۳۹۳)

شهر ایلام دارای ۶۱ پارک در مقیاس همسایگی و محله‌ای و ۹ پارک عمومی و فضای سبز خیابانی از جمله میدان‌ها و بلوارهای سطح شهر و تفرجگاه مرکزی پارک جنگلی چغاسبز می‌باشد (شکل شماره ۲). در مجموع، مساحت کل فضای سبز موجود در شهر، حدود ۱۶۵ هکتار برآورد شده است. در جوار شهر ایلام، سه پارک جنگلی «تنگ ارغوان»، «ششدار» و «چغاسبز» وجود دارد که با توجه به موقعیت جغرافیایی و دسترسی آسان، به صورت چشمگیری مورد استفاده ساکنان شهر قرار می‌گیرند. سرانه اکولوژیکی فضاهای سبز در شهر ایلام ۹/۷۳ متر مربع و سرانه فضای سبز تفریحی (پارک‌ها و بوستان‌ها) ۲/۱۷ متر مربع برآورد شده است (سازمان پارک‌ها و فضای سبز ایلام، ۱۳۹۳).

شکل شماره (۲). نقشه موقعیت پارک‌های شهر ایلام

منبع: (جعفری، ۱۳۹۳)

تجزیه و تحلیل داده‌ها

بعد از توصیف متغیرها و پاسخ‌های به دست آمده از جامعه آماری، اکنون به بررسی فرضیه‌های مطرح شده و آزمون آماری مورد استفاده در پژوهش پرداخته می‌شود تا بتوان با تحلیل یافته‌ها، صحت و سقم فرضیات را از نظر آماری مورد بررسی قرار داد.

فرضیه اول: فضاهای سبز شهر ایلام از نظر کیفیت، نسبت به استاندارد کشوری در سطح بسیار پایینی

قرار دارند.

جدول شماره (۳). نتایج ارزیابی کیفیت فضای سبز موجود در شهر ایلام

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	DF	مقدار T	sig	حد پایین	حد بالا
کیفیت فضای سبز	۲/۳۴۵	۰/۵۹۷	۲۳۳	-۱۶/۷۵۷	۰/۰۰۰	-۰/۷۳۱	-۰/۵۷۷

جدول شماره (۳) نشان می‌دهد که میانگین نظرات پاسخگویان در ارتباط با پایین بودن کیفیت فضای سبز موجود در شهر ایلام، نسبت به استاندارد کشور ۲/۳۴۵ می‌باشد که از مقدار آزمون ۳ کمتر است. با توجه به سطح معناداری برآورد شده (۰/۰۰۰) که در سطح اطمینان ۰/۹۵، معنادار است می‌توان ادعا کرد که کیفیت فضای سبز، نسبت به استاندارد کشور، کمتر از حد متوسط است؛ همچنین با توجه به یک طرفه بودن آزمون و منفی بودن حد بالا و پایین، مقدار میانگین از مقدار مورد آزمون کمتر است؛ در نتیجه فرض h_0 رد می‌شود؛ در واقع چون مقدار بحرانی به دست آمده از جدول، برابر ۱/۶۴ است و t محاسبه شده با مقدار -۱۶/۷۵۷ از T جدول کمتر است، فرض صفر، رد و نقیض آن، تأیید می‌شود؛ به عبارت دیگر، از نظر کارشناسان فضاهای سبز، شهر ایلام از نظر کیفیت، نسبت به استاندارد کشور در سطح بسیار پایینی قرار دارند.

فرضیه دوم: فضاهای سبز و پارک‌های موجود در شهر ایلام از نظر امکانات و تجهیزات رفاهی، استراحتگاه، شهرسازی و ... در سطح پایینی از استاندارد قرار دارند.

جدول شماره (۴). نتایج ارزیابی کیفیت فضاهای سبز و پارک‌های موجود در شهر ایلام از نظر امکانات و تجهیزات رفاهی،

استراحتگاه، شهرسازی و ... نسبت به استاندارد کشور

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	DF	مقدار T	sig	حد پایین	حد بالا
نامناسب بودن فضاهای سبز و وجود پارک	۲/۱۱۹	۰/۵۱۲	۲۳۳	-۲۶/۲۵۰	۰/۰۰۰	-۰/۹۴۶	-۰/۸۱۴

جدول شماره (۴) نشان می‌دهد که میانگین نظرات پاسخگویان در ارتباط با نامناسب بودن فضاهای سبز و پارک‌های موجود در شهر ایلام از نظر امکانات و تجهیزات رفاهی، استراحتگاه، شهرسازی و ... نسبت به استاندارد کشور ۲/۱۱۹ می‌باشد که از مقدار آزمون ۳ کمتر است. با توجه به سطح معناداری برآورد شده (۰/۰۰۰) که در سطح اطمینان ۰/۹۵، معنادار است می‌توان ادعا کرد که مناسب بودن فضاهای سبز و پارک‌های موجود در شهر ایلام از نظر امکانات و تجهیزات رفاهی، استراحتگاه،

شهرسازی و ... نسبت به استاندارد کشور کمتر از حد متوسط است؛ همچنین با توجه به یک طرفه بودن آزمون و منفی بودن حد بالا و پایین، مقدار میانگین از مقدار مورد آزمون کمتر است؛ در نتیجه فرض h_0 رد می‌شود؛ در واقع چون مقدار بحرانی به دست آمده از جدول برابر $1/64$ است و t محاسبه شده با مقدار $26/250$ - از T جدول کمتر است، فرض صفر، رد و نقیض آن تأیید می‌شود؛ به عبارت دیگر، فضاهای سبز و پارک‌های موجود در شهر ایلام از نظر امکانات و تجهیزات رفاهی، استراحتگاه، شهرسازی و ... در سطح پایینی از استاندارد قرار دارند.

نتیجه‌گیری

همانطور که مشاهده شد، سرانه فضای سبز شهر ایلام از نظر کارشناسان، کافی و مناسب نیست. بر اساس مطالعات و بررسی‌های وزارت مسکن و شهرسازی، سرانه متعارف و قابل قبول فضاهای سبز شهری در شهرهای ایران بین ۷ تا ۱۲ متر مربع برای هر نفر است که در مقایسه با شاخص تعیین شده از سوی محیط زیست سازمان ملل متحد (۲۰ تا ۲۵ متر مربع برای هر نفر)، رقم کمتری است. قدر مسلم این است که سرانه فضای سبز شهر ایلام (۲/۱۷ متر مربع) در مقایسه با سرانه فضای سبز کشور و سرانه فضای سبز جهانی به طور قابل ملاحظه‌ای اندک است. بررسی فرضیه اول پژوهش نیز نشان داد که کیفیت فضاهای سبز شهر ایلام نسبت به استاندارد کشور در سطح پایینی قرار دارد.

گرچه وجود جنگل‌های طبیعی بلوط در اطراف شهر ایلام؛ به‌ویژه در قسمت‌های شمال شرقی، جنوب شرقی و غرب آن که یک پارک جنگلی راهم شامل می‌شود، بخشی از این کمبود را جبران می‌کند؛ اما وجود فضای سبز مناسب در داخل شهر، همانطور که حبیبی و دیگران (۱۳۹۰) آن را جهت نیل به پایداری شهری لازم دانسته‌اند، از ضرورت‌های زندگی مناسب شهری است. المستند، پدر معماری منظر، بر نیاز روحی بشر به ارتباط نزدیک با طبیعت تأکید می‌کند. پژوهش‌های مختلفی از جمله پژوهش حاضر، نظریه ایشان را ثابت می‌نماید که اگر مردم در محیط زندگی‌شان، بخش اعظمی از زمان را در ارتباط با منظر نرم با کیفیت روستایی باشند، در طول چند نسل، منفعی در رفتار اجتماعی‌شان پدیدار می‌شود. جین جیکوب (۱۳۸۶)، منتقد شهرسازی معاصر، معتقد است که پارک باید در جایی باشد که زندگی در آن موج می‌زند؛ یعنی جایی که در آن، فرهنگ و فعالیت‌های بازرگانی و مسکونی وجود دارد.

شایان ذکر است که طرح کمیسیون و برنامه‌ریزی پارک سرمایه‌میریلند (۲۰۱۲) ساختن پارک‌های سالم و مجهز به امکانات را به منظور برآورده ساختن نیازهای آیندگان و حفظ محیط زیست پیشنهاد می‌کند و این نشان‌دهنده ارتباط مستقیم سرانه فضای سبز با محیط زیست و پایداری است؛ همچنین نتایج، حاکی از آن است که پارک‌ها و فضاهای سبز شهر ایلام از لحاظ داشتن امکانات و تأسیسات در وضعیت نامناسبی قرار دارند؛ بنابراین باید به تجهیزات و امکانات

متناسب با کاربری‌هایشان مجهز شوند.

از جمله کمبودهایی که در پارک‌های شهر ایلام وجود دارد، بنا به نظر کارشناسان این حوزه به شرح زیر است:

طراحی نامناسب، کاربری نامناسب و عدم تناسب آنها با نیاز شهروندان، موقعیت نامطلوب، عدم توجه به نیاز شهروندان از نظر سنی و جنسیتی (پارک ویژه کودکان، بانوان، خانواده‌گي)، فقدان مدیریت اصولی و صحیح، عدم رعایت سلسله مراتب در ساخت پارک‌ها، عدم رعایت نظیف و کارهای عمرانی، عدم وجود سیستم آبرسانی فضای سبز، کوچک بودن مساحت پارک‌ها با توجه به قرارگیری بعضی از آنها در مکان‌های شلوغ شهر، تمرکز بیش از ظرفیت جمعیت در دو پارک بزرگ شهر (کوثر و چغاسبز)، فاصله نامناسب سکوهای خانوادگی، نداشتن امکاناتی از قبیل: پارکینگ، سرویس بهداشتی استاندارد، آلاچیق، صندلی مناسب، چمن مناسب و گلکاری، تنوع درختان، فواره، امکانات بازی کودکان، نورپردازی مناسب، کیوسک تلفن عمومی و مطبوعاتی، محل اسکان خانوادگی، بوفه، نگهبان، سالن‌های تئاتر و سینمای روباز و محل‌های اجرای موسیقی، محل برگزاری کارگاه‌های هنری و صنایع دستی، آب سردکن، کتابخانه، منقل‌های سیمانی بزرگ (با توجه به علاقه فراوان شهروندان به درست کردن کباب در فضای باز)، مبلمان مناسب، امنیت، مرکز خرید، وسایل بازی ایمن، سطل آشغال مناسب، تابلوهای هشدار و اطلاع‌رسانی، زمین‌های مناسب فوتبال، والیبال و ...

کامیولوزیته، قوانین شهرسازی را در یک جمله خلاصه می‌کند و آن این است که «شهر باید حافظ منافع و ضامن خوشبختی ساکنان خود باشد». دسترسی به هوای سالم، تفریح خانوادگی، کسب نشاط، دوری از آلودگی‌ها و تنگی محیط مسکونی، پیاده‌روی، رفع خستگی و گریز از یکنواختی زندگی، حق همه شهروندان یک شهر است. پارک‌ها و فضاهای سبز شهری از مهمترین عوامل مؤثر در شکل‌دهی به پایداری اجتماعی و همبستگی شهری به شمار می‌آیند و عواملی نظیر ناامنی و متناسب نبودن امکانات برای گروه‌های مختلف سنی و جنسی در این مکان‌ها نیز تمایل شهروندان را برای استفاده از این عرصه‌ها کاهش می‌دهد. همین مسئله سبب شده تا شهروندان به منظور رفع نیازهای تفریحی خود به طبیعت حومه شهر پناه آورند.

همانطور که قربانی و تیموری (۱۳۸۹)، رهبر عطاران (۱۳۹۲) و راستبند و دیگران (۱۳۹۲) در تحقیق‌های خود به این نتیجه دست یافتند که ارتباط مثبتی بین میزان رضایت استفاده‌کنندگان از پارک، ویژگی‌های پارک و فعالیت‌های افراد وجود دارد، این ویژگی‌ها می‌توانند عناصر زیبایی، میزان تعامل اجتماعی، حس امنیت و آسایش از جنبه‌های بصری فضاهای عمومی و ویژگی‌هایی چون: دسترسی، سرگرمی، امکانات ورزشی، نور مناسب محیط و مبلمان پارک و کیفیت آنها از جنبه‌های فیزیکی این فضاها باشند؛ بنابراین هرچه پارک‌ها و فضاهای سبز شهری به امکانات و تجهیزات مناسب و استاندارد مجهز باشند، میزان رضایت استفاده‌کنندگان نیز بیشتر خواهد بود و شهروندان، برای گذران

اوقات فراغت خود بیشتر به این فضاها روی خواهند آورد.

پیشنهادها

- با توجه به نتایج حاصل از تحقیق و بررسی فرضیه‌ها می‌توان پیشنهادهای را به شرح زیر ارائه داد:
  - تعیین نوع کاربری هر یک از پارک‌های سطح شهر با توجه به محل قرارگیری؛ همچنین تفکیک آنها از نظر سنی، جنسی، خانوادگی و انگیزه شهروندان؛
  - فراهم کردن مکان‌های تمیز، امن و قابل دسترس برای فعالیت‌های اوقات فراغت؛
  - ارائه انواعی از فعالیت‌های اوقات فراغت لذت‌بخش که افراد را به داشتن سبک زندگی سالم تشویق کند؛
  - مدیریت صحیح و اصولی مستقل و مخصوص پارک و اختصاص بخش نگهداری، حراست و نیروهای خدماتی برای تمام پارک‌ها به منظور حفظ و نگهداری تجهیزات و فضای سبز آنها و صرفه‌جویی در هزینه‌ها؛
  - نصب مجسمه‌ها و نمادهایی از گذشته و پیشینه شهر و ندان، متناسب با خصوصیت‌ها و فرهنگ آنها؛
  - فرهنگ‌سازی و آگاهی‌بخشی به مردم به منظور حفظ اموال عمومی، پارک‌ها و محیط زیست؛
  - افزایش تعداد و مساحت پارک‌ها به منظور تمرکززدایی از دو پارک بزرگ کوثر و چغاسبز. توسعه پارک‌ها باید بر اساس توجه کامل به ارزش‌ها و ویژگی‌های طبیعی صورت گیرد.
  - تنوع دادن به پوشش گیاهی و استفاده از گونه‌های مناسب با خشکی هوا (درختانی چون: بلوط و بنه، گل‌های زینتی و ...); همچنین استفاده از گونه‌های محلی به منظور زنده کردن حس نوستالژی در مردم؛
  - حذف و برداشتن وسایل کهنه و فرسوده و جایگزین کردن وسایل ایمن و نو به جای آنها؛
  - به کارگیری نیروهای متخصص و کارشناس در امر شهرسازی؛ بخصوص پارک‌سازی؛ همچنین طراحی پارک‌ها بر اساس نیاز و سلیقه مردم نه بر اساس توان و سلیقه شهرداری‌ها؛
  - استفاده از مصالح مرغوب و با کیفیت بارنگ‌بندی شاد و نشاط‌آور در ساخت فضاها؛
  - مجهز کردن پارک‌های شهری و غیرشهری به امکاناتی از قبیل: پارکینگ، سرویس بهداشتی، کیوسک‌های مطبوعاتی و مخبراتی، بوفه، آب سردکن، آب آشامیدنی سالم، سطل‌های زباله بزرگ و قرار دادن آنها در تمام نقاط پارک، کتابخانه‌های کوچک سیار، مرکز خرید، تابلوهای الکترونیکی هشداردهنده و تبلیغاتی، کارگاه‌های هنری و صنایع دستی، فضاهای آموزش سفالگری، نقاشی و موسیقی، نمازخانه، منقل‌های سیمانی بزرگ (با توجه به علاقه فراوان شهروندان به درست کردن کباب در فضای باز)، مبلمان مناسب، وسایل بازی ایمن، تابلوهای هشدار و اطلاع‌رسانی، زمین‌های مناسب فوتبال، والیبال و ...

- همکاری با تمام سهامداران از جمله: ساکنان شهر، انجمن‌ها، سازمان‌های دولتی و خصوصی و سیاست‌گذاران؛ همچنین تشویق سازمان‌های دولتی و بخش خصوصی برای فراهم کردن فضای باز مناسب و امکانات اوقات فراغت؛

- تشویق مدارس برای حمایت از برنامه‌هایی در زمینه آموزش‌های خارج از مدرسه و اوقات فراغت؛

- دقت در انتخاب متولیان و شهرداران مناطق شهر (کارشناس در حوزه مدیریت شهری، دلسوز و کارآمد).

منابع و مأخذ

الف) فارسی

- اخوت، هانیه و علی اکبر تقوایی؛ (۱۳۸۷)، «ارزیابی اثرات فرهنگی و روانشناختی پارک‌های شهری بر شهروندان (مطالعه موردی شهر تهران)»، نشریه علمی - آموزشی مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران: شهرنگار، شماره ۵۰، ۲۳-۲۹.
- حبیبی، معصومه، فاتحه شکوری و مینا شقاقی؛ (۱۳۹۰)، «توسعه فضای سبز شهری، رهیافتی در پایداری زیست‌محیطی شهرها»، دومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست، <http://www.civilica.com>
- حمید، نجمه و محمد بابامیری؛ (۱۳۹۱)، «بررسی رابطه فضای سبز با سلامت روان»، مجله علمی - پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی یاسوج: ارمان دانش، شماره ۴.
- جیکویز، جین؛ (۱۳۸۶)، مرگ و زندگی در شهرهای بزرگ آمریکایی، ترجمه حمیدرضا پارسی و آرزو افلاطونی، تهران: دانشگاه تهران.
- دانش پایه، نسار؛ (۱۳۸۹)، «ساختارهای سبز شهری»، ویژه‌نامه مبلمان و خدمات شهری، شماره ۱، ۱۴-۱۸.
- راستبد، سمیرا، سونیا راستبد و مرضیه روشن؛ (۱۳۹۲)، «عوامل مؤثر بر ویژگی‌های عناصر فضای عمومی در بالا بردن کیفیت پارک همسایگی»، کنفرانس بین‌المللی مهندسی عمران معماری و توسعه پایدار شهری تبریز، ایران.
- رهبر عطاران؛ فرناز؛ (۱۳۹۲)، «ارزیابی کیفی نقش فضاهای سبز شهری و بهینه‌سازی استفاده شهروندان از آن در پارک‌ها (مطالعه موردی: پارک خاقانی تبریز)»، کنفرانس بین‌المللی مهندسی عمران معماری و توسعه پایدار شهری، تبریز، ایران.
- سازمان پارک‌ها و فضای سبز ایلام؛ (۱۳۹۳)، مصاحبه با آقایان نورایی و مهدوی، رئیس و معاون سازمان پارک‌ها و فضای سبز.
- سالنامه آماری استان ایلام؛ (۱۳۹۱)، معاونت برنامه‌ریزی استان.
- سعیدنیا، احمد؛ (۱۳۸۸)، فضای سبز شهری، ج نهم، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- شکویی، حسن و سیدمهدی موسی کاظمی؛ (۱۳۸۹)، مبانی جغرافیای شهری، انتشارات پیام‌نور.
- شیعه، اسماعیل؛ (۱۳۹۱)، مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، چ سی و دوم، تهران: مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- صالحی فرد، محمد و سید دانا علی‌زاده؛ (۱۳۸۷)، «تحلیلی بر ابعاد اجتماعی و روان‌شناختی فضاهای سبز در شهرها (با رویکرد مدیریت شهری)»، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۱، ۱۹-۳۳.
- علیزاده، هوشمند، محمدحامد عبدی و آرمان رحیمی کاکه‌جوب؛ (۱۳۹۱)، «راهبردهای ارتقای عملکردی فضاهای گذران اوقات فراغت، مطالعه موردی: مجموعه تفریحی دیدگاه سندانج»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات شهری، شماره چهارم، ۱۴-۱.
- قربانی، رسول و راضیه تیموری؛ (۱۳۸۹)، «تحلیلی بر نقش پارک‌های شهری در ارتقای کیفیت زندگی شهری با استفاده از الگوی Seeking-Escaping (نمونه موردی: پارک‌های شهری تبریز)»، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۲،

۶۷-۶۲.

- مفیدی شمیرانی، مجید و الهام علوی زاده؛ (۱۳۸۹)، «تحول رویکرد بصری به اکولوژیک در طراحی پارک‌های شهری»، ماهنامه منظر، شماره دهم، ۶۰-۶۲.
- منشی زاده، آرزو؛ (۱۳۸۹)، «رویکرد ادراکی و عملکردی به آب در پارک‌های شهری»، ماهنامه منظر، شماره دهم، ۶۳-۶۵.
- جعفری، بی نام؛ (۱۳۹۳)، تهیه نقشه‌های GIS، مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی ایلام.
- مجنونیان، هنریک؛ (۱۳۷۴)، مباحثی پیرامون پارک‌ها، فضای سبز و تفرجگاه‌ها، تهران: سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران.
- مهندسین مشاور بعد تکنیک؛ (۱۳۹۲)، «طرح جامع شهر ایلام»، اداره راه و شهرسازی.
- مهندسان مشاور فرهاد؛ (۱۳۸۳)، تدوین راهبردهای ملی گذران اوقات فراغت، چ سوم، چ اول، تهران: سازمان ملی جوانان.

(ب) انگلیسی

- Maryland-National Capital Park & Planning Commission (M-NCPP) (2012 Park Recreation and Open Space (PROS) Plan, 66-25.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی